

ЎЗБЕКИСТОН ТИЖОРАТ БАНКЛАРИДА КРЕДИТЛАШ ЖАРАЁНЛАРИНИ САМАРАЛИ ТАШКИЛ ЭТИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ

Н.И. Ризаева

*Ўзбекистон Республикаси Вазирлар маҳкамаси ҳузурида
Бизнес ва тадбиркорлик олий мактаби тингловчиси*

Ўзбекистоннинг замонавий банк тизими иқтисодиётнинг турли соҳаларидаги фаолиятни молиялаштиришда муҳим рол ўйнайди. Тижорат банклари орқали самарали кредитлаш тизимини йўлга қўйиш иқтисодиётни барқарор ривожлантириш, кичик бизнес ва тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш ҳамда янги иш ўринлари яратишда катта аҳамиятга эга. Кредитлаш жараёнларини самарали ташкил этиш банклар фаолиятини янада оптималлаштириш ва мижозлар учун молиявий хизматларни такомиллаштириш имкониятини беради.

Ўзбекистон тижорат банкларида кредитлаш жараёнларини самарали йўлга қўйиш, аввало, кредит хавфларини бошқариш, мижозларнинг молиявий имкониятларини тўғри баҳолаш ва кредит ресурсларини тўғри тақсимлашни ўз ичига олади. Бунда халқаро тажриба ва инновацион технологияларни жорий этиш орқали банк хизматларининг сифати ва самарадорлигини ошириш муҳим аҳамият касб этади.

Кредитлаш жараёнларини такомиллаштириш истиқболлари тижорат банклари учун фақатгина молиявий барқарорликни таъминлаб қолмай, балки умумий иқтисодий ривожланишга ҳисса қўшади. Шунингдек, иқтисодиётни тармоқлар кесимида диверсификация қилиш, инвестицион муҳитни яхшилаш ва тадбиркорлик фаолиятини қўллаб-қувватлаш учун қулай шароитлар яратади. Мазкур тадқиқотда Ўзбекистон тижорат банкларида кредитлаш жараёнларини самарали ташкил этишнинг имкониятлари ва истиқболлари таҳлил қилинади.

Ўзбекистон Республикаси банк тизимининг шаклланиши ва фаолият кўрсатиши, молия-кредит институтларини халқаро миқёсга кўтарилиши кўп ҳолларда банкларни молиявий бошқарув муаммоларини ҳал этишга, яъни банк капитали ва маблағларини, умуман олганда банк хизматларини комплекс бошқарувига боғлиқдир.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев молия-банк тизими фаолиятини тубдан ислоҳ қилиш лозимлигига алоҳида эътибор бериб ўтди: “...банклар фақат қайтимни ўйлаб, осон йўл билан ресурсларни доимий мижозига берапти. “Мен ҳам тадбиркор бўлай, маҳаллада иш ўрни яратай”,

деган оддий одамлар четда қолиб кетяпти. Уларга тайёр лойиҳа пакетлари берилмаяпти.”¹

Банк инфратузилмасини иккита қисмга (ички ва ташқи банк инфратузилмасига) ажратиш мумкин. Ички инфратузилма вазифаси банкнинг ички барқарорлигини, ташқи эса эса банкнинг ташқи муҳит билан ўзаро алоқасини таъминлашдан иборат. Бундан келиб чиққан ҳолда ички блокни қуйидаги тарзда гуруҳлаш мумкин:

- 1) банкнинг мақоми, ва унинг амалиётида бажарилаётган операцияларни тартибга солувчи ҳуқуқий меъёрлар;
- 2) банк миқозлар манфаатлари ҳимоялаш билан боғлиқ операцияларни амалга оширишга оид ички қоидалар;
- 3) замонавий АКТ ва рақамли технологиялар асосида банк бошқарув тизими;
- 4) банкнинг бошқарув аппарати.

Банкнинг самарали фаолияти учун энг аввало ички инфратузилмани ривожлантириш талаб этилиб, унинг таркибига қуйидагилар киради:

- 1) банкнинг мақоми ва у томонидан амалга ошириладиган операциялар рўйхати;
- 2) қонун ҳужжатларининг бажарилишини таъминлаш ҳамда ўзининг ва миқозлар манфаатлари манфаатларини ҳимоя қилишга оид ички қоидалар;
- 3) рақамли технологияларга асосланган маълумотлар базаси ва уни қайта ишлаш, банкни бошқариш;
- 4) банк мақсадларига ва функционал мақсадларига жавоб берадиган бошқарув тузилмаси.

Ташқи банк инфратузилмаси ўз таркибига қуйидагиларни олади: ахборот, услубий, илмий ва кадрлар билан таъминлаш, шунингдек алоқа, коммуникация ва бошқалар.

Банк фаолиятини ташкил этишда банклар ўзларининг бошқа элементлари билан ва биринчи навбатда, банк инфратузилмаси билан ўзаро муносабатлардагина муваффақиятли ривожланиши мумкин. Бу банкнинг ҳаётийлигини таъминлайдиган элементларнинг мажмуаси бўлиб ҳисобланади.

Кенгроқ маънода банк инфратузилмаси - бу ўзаро бир-бири билан узвий боғлиқ бўлган муассасалар тизими бўлиб, улар ўз навбатида миллий банк тизимининг кичик тизимлари сифатида, жисмоний ва юридик шахсларнинг ва давлатнинг банк хизматларига бўлган эҳтиёжларини ўз вақтида қондирилишини таъминлайди.

Умуман олганда, банк инфратузилмаси банк тизимининг ташкилий тузилмаси таркибига киради. Шунинг учун банк тизимининг ўзи юқори даражадаги тизим - иқтисодий тизимнинг элементи сифатида ифодаланиши мумкин.

¹ Шавкат Мирзиёев Сирдарёнинг Сайхунобод туманидаги видеоселектор йиғилишида. 03.14.2024 й.

Шундай қилиб, банк инфратузилмасининг ҳар қандай элементини турлича аниқлаш мумкин ва олинган маълумотлар асосида банк инфратузилмасини ёки банк сектори учун унинг ривожланиш стратегиясини ишлаб чиқиш мумкин. Бундай ривожланишга бўлган эҳтиёжни банк инфратузилмасининг ўзи кўрсатмоқда. Бу масалаларда давлат нафақат манфаатдор бўлиши керак, балки у ривожланишда етакчи ва асосий бўлиб фаолият олиб бориши зарурдир.

Маълумки, замонавий банк фаолияти зарур инфратузилмани яратиш билан энг муҳим вазифаси, етарли кредит қобилятига эга бўлмаган аҳоли ва хўжалик юритувчи субъектларнинг банк хизматларига бўлган эҳтиёжини қондиришга қаратилган банк хизматларини таъминлашдан иборат. Аммо, бу вазифа етарлича маблағларга эга бўлмаган мижозларнинг ички потенциалини қўшимча даромад олишларига туртки бўлиши лозим.

Ҳар бир нарса иқтисодиётда бир-бирига боғланган ва умуман, банк тизими ҳам, банк тизимининг инфратузилмаси ҳам ва бошқа тармоқлар ҳам иқтисодиётдан ажралиб чиқмайди, алоҳида олинган ҳолда фаолият юрита олмайди. Уларнинг ривожланиши турли омилларга боғлиқ.

Банкларнинг кредит фаолиятига таъсир кўрсатадиган барча омиллар икки гуруҳга бўлинади: ташқи (табиий, сиёсий ва ҳуқуқий, ижтимоий-маданий, технологик, иқтисодий) ва ички омиллар, яъни банк фаолияти билан бевосита боғлиқ бўлган омиллар киради. Ташқи омилла банк фаолиятига бевосита таъсир қилади ва уларнинг бир хиллиги ва ягона таққослаш базаси мавжуд эмас, уларга таъсир ўтказиш қийин.

Ички омилларнинг таъсири остида банкнинг ривожланиши асосан салбий ёки ижобийлиги билан белгиланади.

Бугунги кунда 37 та тижорат банклари ва уларнинг 371 та тижорат банкларининг филиаллари, 1020 та минибанклар, 92 та нобанк кредит ташкилотларитомонидан аҳоли ва иқтисодиёт тармоқларига кредит хизматлари кўрсатилмоқда².

Бу эса ўз навбатида, республикамизда нафақат банк инфратузилмасининг кенгайиб боришига, балки улар ўртасидаги рақобат муҳитининг кучайиши ҳамда банк хизмат турлари сифати ва кўламининг яхшиланишига ҳам хизмат қилмоқда.

1-жадвал

Тижорат банкларининг кредит қўйилмалари қолдиғи³

Банк тури	2021		2022		2023	
	суммада (трлн.сўм)	улуши (фоизда)	суммада (трлн.сўм)	улуши (фоизда)	суммада (трлн.сўм)	улуши (фоизда)

² Ўзбекистон Республикаси Марказий банки йиллик ҳисоботлари.2022-2024 йил маълумотлари.

³ Ўзбекистон Республикаси Марказий банки йиллик ҳисоботлари.2012-2024 йил маълумотлари.

Давлат улушига эга банклар	280,07	85,80	324,68	83,24	333,29	70,71
Капиталида давлат улуши бўлмаган банклар	46,32	14,20	65,37	16,76	138,11	29,29
Жами банклар	326,39	100,0	390,05	100,0	471,41	100,0

1-жадвал маълумотларидан кшриниб турибдики, 2022 йил 1 январ ҳолатидан 2024 йил 1 январ ҳолатига келиб тижорат банклари жами кредит қўйилмаларининг асосий қисми, давлат улушига эга тижорат банклари ҳиссасига тўғри келган бўлсада, ушбу кўрсаткич пасайиш характериға эга. Капиталида давлат улуши бўлмаган банклар фаолиятида кредит қўйилмаларини жойлаштириш миқдорининг оз бўлсада кўпайтирилиши юз берган. Давлат улушига эга тижорат банклари томонидан миждозларни кредитлаш миқдори олдинги йилларға нисбатан тушиб бормоқда. Демак банклар фақат кредит қўйилмалари жойлаштиришдан бошқа йўналишларға ўз маблағларини сарфлаш бўйича ҳам амалий ишларни бошлаганликларидан дарак беради. Бу эса ўз навбатида улранинг орасидаги рақобатни кучайтиради

2-жадвал

Тижорат банкларининг кредит қўйилмалари қолдиғи⁴

Кредитлар (муддати бўйича)	2021		2022		2023	
	суммада (трлн.сўм)	улуши (фоизда)	суммада (трлн.сўм)	улуши (фоизда)	суммада (трлн.сўм)	улуши (фоизда)
Жами кредитлар	326,39	100	390,05	100	471,41	100
-қисқа муддатли кредитлар	14,03	4,3	20,12	5,16	40,31	8,5
-узоқ муддатли кредитлар	312,36	95,7	369,93	94,84	431,1	91,45

Тижорат банклари томонидан берилган кредитларни муддатлари бўйича таҳлил қиладиган бўлсак бугунги кунда банклар фаолиятида қисқа муддатли кредитларнинг улуши ошиб бораётганлиги гувоҳи бўлишимиз мумкин. Бунда банклар томонидан миждозларға бериладиган кредит маблағларининг муддати ҳозирги кунда асосан қисқа муддатли манбалардан шаклланганлигида десак хато бўлмайди. Шу билан бирға ўзгаришларға бой бўлган жорий ҳолат банклар томонидан кредитларни реструктуризация қилиш зарурлигини келтириб чиқармоқда. Шу айтиш лозимки, мамлакатимизда коронавирус

⁴ Ўзбекистон Республикаси Марказий банки йиллик ҳисоботлари.2020-2024 йил маълумотлари.

пандемияси даврида аҳоли, иқтисодиёт тармоқлари ва тадбиркорлик субъектларини қўллаб-қувватлаш бўйича барча чоралар кўрилмоқда.

Хориж мамлакатлари банк-молия инфратузилмасининг ривожланиш ҳолатини ўрганиш жараёнида берган хулосага таяниб, Ўзбекистон банк-молия инфратузилмасини ривожлантиришда қуйидагиларни қўллаш мақсадга мувофиқ деб ўйлаймиз;

- банк инфратузилмасини ривожлантиришда норматив-ҳуқуқий базани такомиллаштириш;

- аҳолининг рақамли банк технологияларидан фойдаланиши кўламини кенгайтиришда уларнинг аборт ва молиявий саводхонлигини ошириш.

- Ўзбекистонда банкларнинг кредитлаш механизмини ривожлантиришда масофавий усулларини тақдим этиш;

- банк ходимлари томонидан миқдорларни кредит олиш қобилиятини таҳлил қилиш самарали фаолиятини замонавий дастурлаш тизимини кенг ривожлантириш, ушбу йўналишда кадрлар тайёрлаш тизимини ислоҳ қилиб бориш лозим.

- банк ва банк хизматларига талаб, қайси турдаги хизмат турлардан фойдаланиш ва қандай хизмат турларини жорий этиш маъқуллигини аҳоли ва банклар ўртасида сўровномалар ўтказиш орқали аниқлаш ва сўровнома яқунларига кўра, банклар томонидан чора-тадбирлар ишлаб чиқиши ва амалга оширилишини изчил йўлга қўйиш.

Хулоса қиладиган бўлсак, Ўзбекистонда банк тизимини ривожлантириш мақсадида амалга оширилаётган ислохот ва чора-тадбирлар келгусида банкларимиз ривожланган мамлакатлар банклари рейтинг кўрсаткичлари даражасига эришиш ҳамда банкларнинг ресурс базалари кенгайиши ва аҳоли жон бошига тўғри келувчи кредитлар динамикаси ошишига олиб келади.

Фойдалангилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги “Ўзбекистон-2030” Стратегияси тўғрисидаги ПФ-158-сон Фармони.

2. Тоймухамедов И.Р. Ўзбекистонда самарали банк инфратузилмаси ва кредитлаш жараёнлари истиқболлари// “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali. № 3, may-iyun, 2020 yil.

3. “Ипотека-банк” АТИБ маълумотлари.

4. <https://cbu.uz/oz/> Ўзбекистон Республикаси Марказий банки расмий веб сайти.